

Донцов А.В.

ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

В статті на основі аналізу попередніх досліджень виділено системоутворюючі елементи навчально-виховного процесу. Обґрунтовується положення про необхідність посилення виховної роботи з формування потребнісно-мотиваційної характеристики майбутніх учителів як складової їх морального розвитку, що забезпечує інтеріоризацію морально-духовних норм і цінностей на особистісному рівні. Поводиться аналіз об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на моральну свідомість майбутніх учителів у процесі формування її світоглядно-інформаційної складової. Аналізується проблема підвищення оптимальності виховної системи за умови регулювання виховних підсистем, опосередковуючи цільові, змістовні, методичні, предметно-діяльнісні й організаційні характеристики навчально-виховного процесу.

Системність виховного процесу розглядається як взаємозумовлений процес утворення і розширення педагогічних умов, які впливають на оптимізацію механізмів моральної рефлексії, самопізнання та моральної саморегуляції як найвищого рівня морально-духовного збагачення. Порушується проблема співвідношення особистісного і колективно орієнтованого виховання та створення сприятливих морально-психологічних відносин між учасниками навчально-виховного процесу.

Ключові слова: *освітній процес, виховна система, мотиваційно-діяльнісний підхід, оптимізація виховання, інформаційні системи.*

Донцов А.В. Оптимизация системы формирования моральной культуры будущих учителей. *В статье на основе анализа предыдущих исследований выделены системообразующие элементы учебно-воспитательного процесса. Обосновывается положение о необходимости усиления воспитательной работы по формированию потребнісно-мотивационной характеристики будущих учителей как составляющей их морального развития, что обеспечивает интеріоризацию нравственно-духовных норм и ценностей на личностном уровне. Проанализированы объективные и субъективные факторы, влияющие на моральное сознание будущих учителей в процессе формирования его мировоззренческо-информационной составляющей. Анализируется проблема повышения оптимальности воспитательной системы при условии регуляции*

воспитательных подсистем, опосредующих целевые, содержательные, методические, предметно-деятельностные и организационные характеристики учебно-воспитательного процесса.

Системность воспитательного процесса рассматривается как взаимообусловленный процесс образования и расширения педагогических условий, влияющих на оптимизацию механизмов моральной рефлексии, самопознания и моральной саморегуляции как наивысшего уровня морально-духовного обогащения. Рассматривается проблема соотношения личностного и коллективно ориентованого воспитания и создания благоприятных морально-психологических отношений между участниками учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: образовательный процесс, воспитательная система, мотивационно-деятельностный подход, оптимизация воспитания, информационные системы.

Dontsov A. V. Optimizing the System of Development of the Moral Culture in Future Teachers. Based on the analysis of previous research data, this scientific paper defines the backbone elements of academic and educational process. A condition for the promotion of educational work towards the formation of materialistic motivation characteristics in future teachers as a component of their moral development has been substantiated and in provides the interiorization of moral and spiritual norms and values at the personality level. The objective and subjective factors that have an influence on the moral consciousness of future teachers in the course of information of its world-view information component have been analyzed. A problem of the improvement of optimality of the educational system has been analyzed on the assumption that educational subsystems are controlled mediating the specific, factual, methodical, objective-active and managerial characteristics of academic and educational process.

A consistency of the educational process is considered as an interdependent process of the creation and extension of pedagogical condition that contribute to the optimization of the mechanisms of moral reflection, self-knowledge and moral self-regulation as a top level of moral and spiritual enrichment. Consideration is given to the correlation of personality and team-oriented education and the creation of favorable moral and psychological relations between the participants of academic and educational process.

Keywords: educational process, educational system, motivation-active approach, education optimization, and information systems.

Постановка проблеми. Теоретико-гносеологічний аналіз проблеми формування моральної культури у майбутніх учителів та аналіз практики надає можливість констатувати, що внутрішні моральні механізми поведінки

майбутнього вчителя, серед яких провідну роль виконують почуття совісті і обов'язку, не можна розглядати ізольовано від зовнішніх цілеспрямованих і стихійних, позитивних і негативних чинників навчально-пізнавальної та виховної діяльності. Адже зовнішні чинники найбільш за все впливають на формування загального ціннісно-орієнтаційного і морально-етичного ставлення майбутнього вчителя до навколишнього середовища, найближчого соціального оточення і до самого себе. Педагогічний процес є складною функціональною системою, в якій задіяні зовнішні і внутрішні, об'єктивні й суб'єктивні компоненти виховної системи.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Термін система походить від стародавнього грецького «Sistema» і означає деяку цілісність, яка складається із частин, взаємопов'язаних між собою і утворюючих цілісність [6, с. 18]. Система виховної роботи в традиційних наукових розробках розглядається як сукупність позанавчальних виховних заходів, що здійснюються у відповідності до поставленої мети. Водночас оговорюється, що система виховної роботи входить до складу виховної системи лише як підсистема, що охоплює блок формально регламентованої діяльності [2, с. 398]. Отже, система виховання має передбачати специфіку виховних впливових дій різних цілеспрямованих і стихійних соціокультурних чинників, які впливають на особистість майбутнього вчителя у різних сферах його пізнавальної, репродуктивної, навчально-ігрової та творчої діяльності.

На відміну від дефініції «система виховної роботи», під якою розуміється система позанавчальних виховних заходів, що розроблена у відповідності до поставленої мети, «виховна система» трактується у більш широкому сенсі як група компонентів соціальної дійсності, що забезпечує духовне і моральне становлення та творчий розвиток особистості [2, с. 72-73].

Розглядаючи педагогічний процес як складну соціальну систему, провідні дослідники педагогічних систем [Л. Новікова, В. Караковський, А. Сидоркін, Н. Селіванова та ін.] виділяють такі її характеристики:

компоненти системи; структуру системи; функції системи; інтегративні фактори, які об'єднують систему. Науковці досліджують системи й підсистеми різних рівнів, до яких належать: цілі як сукупність ідей, які потребують реалізації через певну діяльність; суб'єкт діяльності; відносини, які опосередковують діяльність; навколишнє середовище як система; управління, яке спрямоване на оптимальну взаємодію компонентів системи.

У попередніх дослідженнях наголошується на необхідності переходу від предметоцентризму до міжпредметної системної освіти, яка покликана забезпечити формування системного знання і цілеспрямованість педагога на утворення системного світосприйняття та оптимізацію навчально-пізнавальної діяльності вихованців. (4, с.32-44; 7, с. 190). Виховна система розглядається як всебічний і глибинний спосіб пізнання, аналізу й узагальнення структури і зв'язків досліджуваного об'єкта [5, с. 96], та як соціокультурний простір у контексті його гуманізації та індивідуалізації, спрямованих на досягнення професійного самовизначення, самоідентифікації, самоврядування і міжкультурного діалогу всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.(1, с. 11; 3, с. 79].

Виховна система трактується також як сукупність елементів, певним чином пов'язаних між собою, які утворюють цілісність виховного процесу. Отже, до характерних особливостей системи відносяться: цілісність, структурованість, взаємозумовленість системи і довкілля, ієрархічність та чисельність її описів [8, с. 386], що слугує утворенню різноманітності системних підходів щодо вирішення проблеми оптимізації виховання. Кожний частковий системний підхід створює його кількісні і якісні складові, співвідношення традиційних й новітніх елементів, які мають доповнювати його цілісність.

Невирішеність частин загальної проблеми. Дослідники системного підходу щодо організації виховного процесу обґрунтовують положення про необхідність дотримання найбільш доцільного поєднання впливу і взаємодії з вихованцями з їхнім практичним привчанням у процесі життєдіяльності

навчального колективу. Поряд з певними розробками сутності та структури педагогічних систем ще залишається невизначеними і недостатньо розробленими педагогічні і організаційні умови функціонування та оптимізації виховних систем у вищому навчальному закладі, і зокрема, систем, спрямованих на формування моральної культури майбутніх учителів. Отже, *метою статті є визначення провідних напрямів удосконалення виховної діяльності вищого навчального закладу в контексті утворення, розширення та оптимізації її системних зв'язків.*

Виклад основного матеріалу дослідження. В широкому розумінні до системоутворюючих елементів виховного процесу вищого навчального закладу належать такі: дидактично-виховна система, система позааудиторної виховної роботи, система студентського самоврядування, система управління, система матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу, система форм, методів та прийомів виховання, система впливових дій засобів масової інформації, підсистеми елементів загальних засобів виховання, виховних заходів і часткових впливових виховних дій. До виховних систем також належать підсистеми особистісного рівня, які характеризують особистість майбутнього вчителя як найскладнішу систему і системоутворюючий чинник. Особистість майбутнього вчителя у системі суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних виховних відносин сама здатна і повинна впливати на самовдосконалення своєї особистісної системної характеристики (моральні погляди, почуття, уявлення, переконання, ідеали, психологічні установки, морально-вольові якості, духовно-ціннісні орієнтації, моральні потреби, мотиви тощо). Означені системні характеристики найбільш за все впливають на характер поведінки, пізнавальної діяльності, культури спілкування і взаємовідносин особистості з іншими, тобто на самовиховання.

Дієвість системи формування моральної культури майбутніх учителів залежить від зосередженості виховного процесу на розвитку їхніх соціокультурних, морально-духовних та інтелектуальних потреб і визначення

педагогічних умов їх задоволення. Саме потребнісно-мотиваційний підхід може забезпечити активізацію процесів інтеріоризації в індивідуальній свідомості майбутнього вчителя морально-духовних норм і цінностей. Під впливом різнобічної навчально-пізнавальної діяльності, яка реалізується через діяльність різних соціальних інститутів виховання, утворюється своєрідна етична морально-духовна позиція майбутнього вчителя. Тому в процесі освітнього системоутворення та оптимізації виховної системи вищого навчального закладу особистість викладача, його особистісні системні характеристики, серед яких слід виділити: педагогічну компетентність і майстерність, здатність до організації і практичного здійснення виховання майбутніх учителів, можна розглядати як провідний елемент оптимізації всього освітнього системоутворення.

Характеризуючи виховний процес як цілісну динамічну систему, варто враховувати всі інші чинники, які впливають на майбутнього вчителя за межами навчального закладу. Отже, у виховному процесі слід враховувати вплив на майбутнього чителя не лише окремої системи виховних дій, засобів, методів і прийомів навчально-пізнавальної діяльності, але й вплив і взаємодія з боку сімейного оточення, інтернету, телебачення, закладів культури і мистецтва, друзів, однолітків, знайомих тощо.

На жаль, в умовах браку вільного часу та економічне обмеження доступу майбутніх учителів до відвідування закладів культури, інтернет та телебачення стають майже єдиними каналами їхнього інформаційно-комунікативного зв'язку з соціумом. У вирішенні означеної проблеми велике значення має не лише посилення виховного впливу на майбутнього вчителя різнобічних засобів навчально-пізнавальної діяльності, але й впливу сімейного виховання. Функціональне призначення сім'ї як соціального інституту виховання і як виховної системи полягає в забезпеченні оптимальності впливу зовнішнього інформаційного середовища на студента, що є необхідною умовою оптимізації його саморозвитку та самовиховання за умови наявності здорового

сімейного морально-психологічного клумату.

Небезпечність впливу на особистість майбутнього вчителя комунікативних інформаційних систем полягає в інформаційній та експресивній перенасиченості інформаційно-комунікативного простору, що досить неоднозначно впливає на формування світоглядних характеристик особистості. Здорова психіка майбутнього вчителя повинна забезпечувати емоційну рівновагу між процесами збудження і гальмування, а в ситуаціях негативного впливу сприяти формуванню емоційної та моральної стійкості, або своєрідного інформаційного «імунітету» від негативної і соціально небезпечної інформації комунікативного середовища або цілеспрямованого нейро-лінгвістичного програмування.

Гуманізація системи освіти сприяє поширенню самостійної соціальної та моральної орієнтації майбутніх учителів як суб'єкта і об'єкта інформаційного простору. Отже, соціокультурна зумовленість виховання має переважно рекомендаційний характер, на цій підставі знижується увага деяких педагогів-практиків щодо вирішення проблем формування морально-етичних уявлень, поглядів і переконань і установок майбутніх учителів.

У процесі формування світоглядно-інформаційної складової моральної культури майбутніх учителів велике значення мають не лише вдало підібрані педагогічні технології, але й зміст вищої освіти. Загальна інформованість майбутніх учителів з питань соціокультурного та морально-етичного оздоровлення суспільства відіграє значну роль в оптимізації процесу формування їхньої моральної культури. Отже, оптимальну системність навчально-виховного процесу вищого навчального закладу необхідно розглядати не лише у вузькому прагматично орієнтованому напрямку, а й у широкому концептуально обґрунтованому сенсі виховного системоутворення. Системний підхід у вищій освіті здатний забезпечити цілісність і комплексність вирішення не лише суто дидактичних, а й найбільш складних виховних завдань. Виховна система має передбачати управління і регулювання цілою

сукупністю компонентів об'єктивного і суб'єктивного характеру, опосередковуючи змістовні, методичні, предметно-діяльнісні й організаційні характеристики навчально-виховного процесу.

Сутність та ідеальну модель виховної системи більш за все зумовлюють її цілі та завдання, а її *ядро складає виховний колектив*. Цілком очевидно, що повноцінне виховання майбутнього вчителя не може бути зосереджене лише на концепції індивідуально орієнтованого підходу. Відрив виховного процесу від життєдіяльності студентського колективу як провідної інтегруючої виховної системи призводить до великих втрат. Водночас, індивідуально орієнтоване виховання можна розглядати лише як часткове відношення особистості до колективу у контексті тенденцій її самоізоляції та консолідації з системою моральних і соціокультурних цінностей, норм та ідеалів.

На основі аналізу провідних концептуальних положень, що виражають сутність виховної системи, у процесі дослідження була розроблена оптимальна система формування моральної культури майбутніх учителів, яка включає такі структурні складові:

- цілі і завдання процесу формування моральної культури майбутніх учителів, які впливають з соціально зумовлених потреб економічного, соціокультурного і морального розвитку суспільства: *мета процесу формування моральної культури майбутніх учителів* полягала в прищепленні комплексу системних морально-регулятивних якостей, що сприяють узгодженості їхньої діяльності та поведінки з гуманістичними, соціально-нормативними моральними вимогами, цінностями та ідеалами, покращують процеси поступального ціннісно-нормативного освоєння соціуму, суспільної злагоди й особистісної самореалізації; *завдання виховного процесу* конкретизувались у відповідності до об'єктивних вимог професійної морально-етичної культури студентів і впливали з її провідних структурних компонентів. Основні та частково-ситуативні завдання навчально-виховного процесу розроблялись з урахуванням об'єктивних (загальних і специфічних)

механізмів, закономірностей і принципів формування моральної культури студентів;

- функції навчально-виховного процесу (виховна, розвивально-формувальна, освітницька, інформаційна, мотиваційна, когнітивна, гедоністична та рекреаційна);

- об'єктивно зумовлені механізми формування моральної культури майбутніх учителів (когнітивно-пізнавальний, ціннісно-орієнтаційний, морально-нормативний і морально-регулятивний), які опосередковують всі інші підсистеми та частково деталізовані психологічні механізми організації навчально-виховного процесу;

- принципи навчально-виховного процесу, що впливають з його об'єктивних законів, закономірностей та механізмів;

- концептуальні напрями реалізації виховного процесу: естетично-перцептивний, морально-когнітивний, морально-рефлексивний, морально-діяльнісний;

- зміст навчально-виховного процесу, який впливає з системи об'єктивних соціокультурних та морально-духовних цінностей, спрямованих на формування морально-духовних та інформаційно-пізнавальних потреб майбутніх учителів у відповідності до загальних закономірностей виховання засобами навчально-пізнавальної, репродуктивної та творчої діяльності;

- традиційні та новітні навчально-виховні технології, що передбачають оптимальне, комплексне використання різнобічних форм, методів, прийомів та засобів навчально-виховного процесу, серед яких провідне місце було відведене слову викладача, студента та інших учасників виховного процесу в контексті розширення формального і неформального спілкування, налагодження вербального контакту, духовного взаємозбагачення та взаємодії.

Отже, на основі аналізу проблеми системного підходу у формуванні моральної культури майбутніх учителів можна зробити такі **висновки**.

Системність виховного процесу вищого навчального закладу має розглядатись як взаємозумовлений, поступальний процес утворення і розширення педагогічних умов, що безпосередньо та опосередковано впливають на оптимізацію механізмів моральної рефлексії, самопізнання та моральної саморегуляції особистості майбутнього вчителя як найвищого рівня морально-духовного збагачення, яке відбувається не лише в процесі навчально-пізнавальної, але й в умовах репродуктивної, інформаційно-пошукової та художньо-творчої діяльності.

Одним з важливих зовнішніх педагогічних умов формування моральної культури майбутніх учителів є створення сприятливих морально-психологічних відносин між учасниками навчально-виховного процесу. У вирішенні означеної проблеми конче необхідне виховання позитивного ставлення майбутнього вчителя до процесу засвоєння знань як до професійного і морального обов'язку. Успішність навчання у вищому навчальному закладі зумовлюється не лише загальною компетентністю та педагогічною майстерністю викладача, а й інтелектуальними здібностями майбутніх учителів, їхньою моральною вихованістю і, зокрема, наявністю почуття власної гідності, обов'язку, які сприяють формуванню наполегливості, чемного ставлення до розумової праці, соціокультурної активності та інших вольових якостей. Позитивне ставлення майбутнього вчителя до засвоєння знань залежить від міри усвідомлення великої соціальної місії і значущості своєї майбутньої педагогічної професії.

У професійній підготовці майбутніх учителів велику роль відіграє їхня свідомість, світогляд і автономність мислення. Як показує практика, обмеження виховної, розвивальної і формувальної функцій вищої освіти і стихійне підвищення впливу зовнішніх негативних чинників на майбутніх учителів призводить до їхньої духовної деформації, культивує в моральній свідомості егоїстичні установки, моральний нігілізм, хибні і навіть соціально небезпечні світоглядні орієнтації. Отже, якщо система вищої освіти буде обмежуватись вихованням лише особистих егоїстично орієнтованих властивостей майбутніх

учителів та озброєнням їх лише необхідними знаннями зі спеціальності, то за таких умов важко сподіватись на розвиток соціально значущих моральних якостей високого морально-етичного смислу, без яких утворення альтруїстичних поглядів, переконань та мотивів поведінки стає неможливим. Виховання майбутнього вчителя в умовах відкритого суспільства, здатного забезпечити право морального вибору повинне бути просякнуте ідеями творчості, соціокультурної активності та прагненням до всебічної професійної та морально-етичної самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белых А. С. Педагогическая система вуза как фактор профессионального развития // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол. ред. Г. П. Шевченко – Вип. 2 (25).* – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2008 – С. 10-17.
2. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.; Под общ. ред. Е. Ю. Усик; [Сост. Астахова В. И. и др]. – Х.: Изд-во НУА, 2007. – 524 с.
3. Зеленов Є. А. Призначення сучасного університету // *Духовність особистості: методологія теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол. ред.: Г. П. Шевченко. – Вип. 6 (29).* – Луганськ: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2008. - С. 68-82.
4. Мантаева Э.И. Принципы системного исследования // *Вестник Московского университета: научный журнал /Экономика. Серия 6/ № 6/2000.* – С. 31-46.
5. Селиванов В. С. Основы общей педагогики: теория и методика воспитания: Учеб. пособие / Под ред. В. А. Сластенина. – 2-е изд., испр. – М.: Изд. центр «Академия», 2002. – 336 с.
6. Чиж А. Н. История и реальность методов нравственного воспитания детей в школе / А. Н. Чиж, М. А. Малькова // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць / Гол ред.: Г. П. Шевченко – Вип. 3 (26).* – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2008. – С. 184-191.
7. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. – СПб.: Изд-во «Лань», 1999. – 528 с .